

Naslov članka/Article:

RAZUMEVANJE SPLETNEGA NASILJA IN ODZIVANJE NANJ PRI STAREJŠIH OSNOVNOŠOLCIH

Understanding and Responding to Cyberbullying in Upper Primary Students

Avtor/Author:

Mag. Lea Okretič

DOI:

<https://doi.org/10.59132/viz/2024/3/31-38>

CC licenca

Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav

Vzgoja in izobraževanje št. 3/2024, letnik 55

ISSN 0350 -5065

Izdal in založil: Zavod Republike Slovenije za šolstvo

Kraj in leto izdaje: Ljubljana, 2024

Spletna stran revije:

<https://www.zrss.si/strokovne-revije/vzgoja-in-izobrazevanje/>

RAZUMEVANJE SPLETNEGA NASILJA IN ODZIVANJE NANJ PRI STAREJŠIH OSNOVNOŠOLCIH

Understanding and Responding to Cyberbullying in Upper Primary Students

<https://doi.org/10.59132/viz/2024/3/31-38>

IZVLEČEK

Velika dostopnost informacijsko-komunikacijske tehnologije s seboj prinaša tveganje za pojav spletnega nasilja. Neskladnost raziskovalcev glede opredelitve spletnega nasilja lahko privede do nejasnih predstav in napačnih informacij o pojavu. Namen raziskave je zato bil preučiti razumevanje koncepta spletnega nasilja in odzivanje nanj pri starejših osnovnošolcih. V raziskavi je sodelovalo 412 učencev od 7. do 9. razreda (59 % deklet). Učenci so izpolnjevali spletni vprašalnik in sodelovali v fokusnih skupinah. Rezultati so pokazali, da učenci večinoma pravilno prepoznajo situacije spletnega nasilja, pri čemer si pomagajo s kriteriji za določanje tradicionalnega medvrstniškega nasilja in perspektivo osebe, ki situacijo doživlja. Učenci so v situacijah spletnega nasilja najpogosteje poročali o doživljanju jeze in uporabi aktivnih strategij spoprijemanja z njim. Ob koncu izpostavljamo nekatere praktične implikacije.

Ključne besede: spletno nasilje, osnovnošolci, razumevanje koncepta, čustveni odzivi, strategije spoprijemanja

ABSTRACT

The widespread access to information and communication technology brings with it the risk of online violence. Researchers' inconsistent definitions can lead to confusing perceptions and misinformation about the cyberbullying phenomenon. Our study aimed to examine older primary school children's understanding of and responses to the concept of cyberbullying. It involved 412 students from grades 7 to 9 (59% girls) who completed an online questionnaire and participated in focus groups. The results showed that the students mostly correctly identified cyberbullying, using the criteria for identifying traditional bullying and the perspective of the person experiencing the circumstances. Students most commonly reported feeling angry and employing active coping mechanisms when they were victims of cyberbullying. Various practical implications are discussed in the article's conclusion.

Keywords: cyberbullying, primary school students, conceptual understanding, emotional responses, coping strategies

SPLETNO NASILJE – SODOBNA OBLIKA MVN

Velika dostopnost interneta in tehnologije ter povečana uporaba družbenih omrežji med mladimi predstavlja tveganje za pojav sodobnejših oblik medvrstniškega nasilja (v nadaljevanju: MVN), kot je spletno nasilje (v nadaljevanju SN). Čeprav se SN lahko pojavi že takrat, ko se otroci prvič srečajo s tehnologijo, poročanja mladih o doživljanju tovrstnega nasilja kažejo, da naj bi to svoj vrh doseglo pri 14-ih letih oziroma nekje med 7. in 9. razredom osnovne šole (Evangelio idr., 2022; Ortega idr., 2009; Wright idr., 2009).

OPREDELITEV SPLETNEGA NASILJA

Med raziskovalci obstaja veliko neskladnosti glede opredelitve SN. Nekateri uporabljajo zelo široke opredelitve, ki zajamejo vsako obliko spletne agresije, spet drugi se osredo-

točajo na zelo specifične primere in njihove ozke opredelitve ne zajamejo vseh možnih pojavnih oblik SN (Sabella idr., 2013). Okvirno SN pomeni »nasilno vedenje preko pošiljanja elektronskih ali digitalnih sporočil po spletu (e-pošti ali spletnih klepetalnicah), pošiljanja kratkih SMS-sporočil in telefonskih klicev ali multimedijskih sporočil (MMS)« (Pečjak idr., 2021, str. 21). Zajema pa več različnih oblik, kot so npr. žaljiva sporočila, nadlegovanje (ponavljajoča žaljiva, sovražna sporočila), ocrnitev ali omalovaževanje (obrekovanje in širjenje neresnic o nekom), prevare (z ukano pridobljene osebne informacije o nekom in njihovo deljenje po spletu brez dovoljenja te osebe) ter videoposnetki napadov (Kowalski idr., 2012; Pečjak idr., 2021; Willard, 2007).

Široko uporabljena opredelitev SN tako med raziskovalci kot med mladostniki je tista, ki izhaja iz **Olweusove opredelitve tradicionalnega medvrstniškega nasilja, ki kot tri ključne kriterije navaja namernost agresivnega dejanja, ponovitev ter neravnovesje moči med**

osebo, ki nasilje doživlja (žrtev), in osebo, ki nasilje izvaja (izvajalec nasilja). V številnih raziskavah (npr. Cuadrado-Gordillo in Fernandez-Antelo, 2016; Menesini idr., 2012; Naruskov idr., 2012; Nocentini idr., 2010) se je izkazalo, da mladostniki pri presojanju o spletnem nasilju v hipotetičnih spletnih scenarijih najbolj upoštevajo kriterija neravnovesje moči in namernost. Neravnovesje moči je bilo prikazano v smislu negativnega vpliva na osebo, ki je doživljala nasilje, bila prizadeta, nemočna ter se ni znala braniti. Kot manj pomemben kriterij pri spletnem nasilju mladostniki razumejo kriterij ponovitve, saj se zavedajo, da lahko že enkratno agresivno dejanje na spletu povzroči ponavljajočo se škodo prek hitrega in nenadzorovanega širjenja informacij (Menesini idr., 2012). Po drugi strani raziskovalci (npr. Berne idr., 2013; Dredge idr., 2014; Naruskov idr., 2012) ugotavljajo, da so mladi, ki so doživeli različne negativne izkušnje na spletu, kot najpomembnejši kriterij pri presoji SN izpostavili negativni učinek na tistega, ki doživlja nasilje. **Tudi »nedolžno zafrkavanje med prijatelji« se po mnenju mladostnikov lahko spremeni v SN, če prejemnik to dejanje oceni oziroma ga interpretira kot tako** (Vandebosch in Van Cleemput, 2008). Avtor tradicionalne opredelitve (Olweus, 2013) poudarja, da je pomembno razumevanje tradicionalnih kriterijev prilagoditi virtualnemu svetu, saj se npr. kriterij neravnovesja moči ne kaže več kot razlika v fizični moči, ampak gre lahko za razlike v tehnoloških spretnostih, relativni anonimnosti, socialnem statusu. Nekateri raziskovalci (npr. Kofoed in Staksrud, 2018) pa menijo, da je Olweusova opredelitev preveč poenostavljena, saj ne upošteva kompleksnosti tehnološkega razvoja, medvrstniških interakcij ter raznolikosti situacij, v katerih se pojavlja SN. Preučevanje mladostnikovih zaznav o SN je torej lahko v pomoč raziskovalcem pri oblikovanju enotne definicije tega nasilja in boljšem razumevanju njegovih psiholoških posledic (Menin idr., 2021).

POSLEDICE SPLETNEGA NASILJA

Perspektiva mladostnikov je ključna tudi pri ugotavljanju posledic, ki jih ima SN. Mladostniki kot najpogostejšo posledico izpostavljajo negativni čustveni odziv, kar potrjujejo rezultati več raziskav (npr. Aoyama idr., 2017; Balakrishnan, 2018; Eristi in Akbulut, 2017). Izkušnja doživetja SN tudi pomembno napoveduje slabšo kakovost spanca in resne depresivne simptome pri mladostnikih (He idr., 2022) ter je dejavnik tveganja za pojav anksioznosti in depresivnosti (Wright idr., 2017). Negativen učinek SN ni izoliran samo na eno področje, temveč doživetje SN prizadene več področij posameznikovega funkcioniranja, zato je treba upoštevati socialno-čustveno-vedenjski odziv posameznika, ki je nasilje doživel (Dredge idr., 2014).

Čustveni odzivi po spletnem nasilju

Izkazalo se je, da mladostniki po SN najpogostejše občutijo jezo (npr. Aoyama idr., 2017; Aricak idr., 2008; Balakrishnan, 2018; Heiman idr., 2019; Ortega idr., 2009), prav tako kot pri tradicionalnem MVN (Ortega idr., 2012). Tako kot preostala čustva ima tudi jeza svojo funkcijo, in sicer gre za reakcijo na kršenje avtonomnosti ter neupoštevanje osebnih pravic in svoboščin posameznika (Rozin idr., 1999). Njen namen je, da sproži odziv na dejanje, ki na posameznika vpliva negativno in ga aktivira k iskanju rešitev (Hutcheron in Gross, 2011). Ko nekdo izvaja SN oz. MVN nad

posameznikom, ga postavlja v podrejen položaj in s tem krši njegove osebne pravice, npr. po varnosti in spoštovanju, zato je jeza kot primarni čustveni odziv smiseln. Poleg jeze mladostniki v situacijah SN zelo pogosto poročajo tudi o doživljanju žalosti in depresivnosti (Balakrishnan, 2018; Gimenez-Gualdo idr., 2015), strahu in zaskrbljenosti (Monks idr., 2012), frustraciji (Aricak idr., 2008; Heiman idr., 2019), občutku zavrnitve (Gimenez-Gualdo idr., 2015), sramu (Mishna idr., 2010), nižji samopodobi, osamljenosti, zmanjšanem zaupanju in ljudi (Šléglová in Černá, 2011) in o pojavu samomorilnih misli (Balakrishnan, 2018). Občutka sramu in nemoči naj bi bila pri SN redkeje izpostavljena (Ortega idr., 2009; 2012), kar je možno pojasniti z večjim občutkom nadzora nad situacijo v spletnem okolju kot v fizičnem svetu in z zaznavanjem SN kot oddaljenega fenomena, ker niso neposredno soočeni z izvajalcem nasilja ter so številni spletni napadi prikriti očem javnosti oziroma se zgodijo v zasebnih kanalih.

Omeniti je treba tudi delež mladostnikov, ki po doživljanju SN ne občuti negativnega čustvenega odziva oziroma vsaj ne poroča o njem (npr. Li, 2010; Mishna idr., 2010). To lahko razložimo z individualnimi značilnostmi teh oseb, npr. psihološko prožnostjo, samozavestjo, prilagodljivostjo, podpornim sistemom, uporabo strategij soočanja, usmerjenih na problem (Dredge idr., 2014; Ortega idr., 2012). Njihova čustvena reakcija je lahko precej odvisna tudi od značilnosti dogodka, npr. števila prič, odnosa z izvajalcem, razlogom oziroma motivom za nasilje itd. **Vsekakor lahko določeni dejavniki vplivajo na zmanjšanje čustvene škode pri posamezniku, možno pa je, da ti mladostniki zanikajo svojo prizadetost in trpljenja ali svojih čustev sploh ne prepoznajo** (Ortega idr., 2012).

Vedenjski odzivi po spletnem nasilju

Raziskovalci (npr. Heiman idr., 2019; Jacobs idr., 2015; Machackova idr., 2013; Šléglová in Černá, 2011) preučujejo vedenjske odzive oseb, ki so doživele SN, prek analiziranja različnih strategij, ki jih te osebe uporabljajo po nasilju. Odzive oziroma strategije lahko v grobem ločimo na tehnične (npr. blokiranje izvajalca nasilja), agresivne (soočanje in maščevanje izvajalcu nasilja), asertivne (npr. postaviti se zase), usmerjene v iskanje podpore (npr. nekomu povedati za nasilje), usmerjene v izogibanje ali ignoriranje (npr. izogibati se spletnim stranem, kjer nasilje poteka) in nazadnje še v kategorijo brez odziva. Nekateri avtorji (npr. Aricak idr., 2008; Kowalski idr., 2012) ugotavljajo, da se mladostniki, ko se srečajo z neprimernimi spletnimi vedenji in SN, večinoma usmerijo v iskanje aktivnih strategij, kot so blokiranje izvajalca nasilja in brisanje neprimernih sporočil ter poročanje nekomu o dogodku. Kot splošno najučinkovitejše strategije pri zaustavljanju SN so bile s strani mladostnikov prepoznane tehnične strategije (brisanje ali sprememba profila) in tiste, usmerjene na obvladovanje čustev, to so iskanje socialne podpore in razvrstitev vrednosti izvajalca (Machackova idr., 2013). Izkazalo pa se je, da se veliko mladostnikov, ki so doživeli SN, odloči, da o dogodku ne bodo povedali nobenemu odraslemu, niti staršem. Pogosto dvomijo o pomoči odraslih in se bojijo, da jim ne bodo verjeli, saj odrasli nimajo tovrstnih izkušenj s tehnologijo in spletom (Dennehy idr., 2020; Li, 2006). Starši lahko po mnenju mladostnikov pretiravajo z njihovo reakcijo na SN, jim prepovejo uporabljati internet oziroma jim odvzamejo razne privilegije, povezane z uporabo tehnologije, ali celo pokličejo policijo, kar mladostniki

zaznavajo kot zelo neučinkovite strategije (Dennehy idr., 2020; Jacobs idr., 2015; Šléglová in Černá, 2011). Zaradi tovrstnih prepričanj o ravnanju staršev niso presenetljivi rezultati različnih raziskav (npr. Aricak idr., 2008; Heiman idr., 2019; Jacobs idr., 2015; Li, 2010; Mishna idr., 2010), ki kažejo da **se mladostniki najprej oziroma pogosteje zatečejo po pomoč k vrstnikom in prijateljem, šele nato pa v manjši meri o dogodku poročajo tudi staršem**. Prav tako se mladi ne odločajo za poročanje učiteljem oziroma drugim pedagoškim delavcem (npr. Li, 2010; Slonje in Smith, 2008), saj se bojijo, da bi jih učitelji obtožili kršenja šolskih pravil, zato ker je v šoli prepovedano imeti mobilne telefone, SN pa se pogosto pojavi ravno prek teh (Agatston idr., 2007). Vse to pri mladostnikih povzroča občutke strahu in nemoči ter vodi v neporočanje o izkušnjah SN (Dennehy idr., 2020; Li, 2006; Šléglová in Černá, 2011). Pri starejših mladostnikih je prisoten tudi občutek sramu glede viktimizacije, in sicer v smislu, da izpadejo šibki, če povedo, da so ga doživeli (Balakrishnan, 2018); nekateri mladostniki pa imajo splošno prepričanje, da SN ni mogoče preprečiti in da se ne da ničesar več narediti, ko je enkrat storjeno (Šléglová in Černá, 2011). Takšna neučinkovita prepričanja so lahko razlog, zakaj več raziskovalcev (npr. Balakrishnan, 2018; Jacobs idr., 2015; Li, 2010; Machackova idr., 2013; Mishna idr., 2010) ugotavlja, da obstaja pomemben del mladostnikov (9 %–60 %), ki po nasilju ne naredijo nič.

NAMEN RAZISKAVE IN HIPOTEZE

Kljub temu da je področje SN v splošnem relativno dobro raziskano, Evangelio idr. (2022) ugotavljajo, da primanjkuje sistematičnih raziskav o SN, ki bi se osredotočale izključno na osnovnošolce ter ki bi nudile globlji vpogled v mladostnikovo razumevanje tega pojava. Namen raziskave je bil zato preučiti razumevanje samega koncepta SN in njegovih posledic z vidika učencev zadnjega vzgojno-izobraževalnega obdobja (VIO) osnovne šole, saj naj bi bilo SN ravno v tem obdobju v porastu (Evangelio idr., 2022; Wright idr., 2009). V ta namen smo postavili dve raziskovalni vprašanji:

1. Ali bodo učenci pravilno prepoznali situacije, ki opisujejo spletno nasilje, in katere kriterije bodo pri tem upoštevali?

Zanimalo nas je, kako mladostniki zaznavajo različne spletne situacije. Pri pregledu literature nismo zasledili raziskav, ki bi s pomočjo hipotetičnih scenarijev pri osnovnošolcih preverjale razumevanje SN. Idejo za raziskovalni načrt smo črpali iz raziskave M. Campbell idr. (2018), kjer so o spletnih situacijah presojali starši in učitelji, z vnaprej podano definicijo SN. V naši raziskavi definicija SN ni bila podana, saj smo želeli dobiti poglobljen vpogled v mladostnikovo zaznavanje samega pojava. Odgovore na to, katere kriterije upoštevajo pri presojanju o SN, smo pridobili s fokusnimi skupinami.

2. Kakšni čustveni in vedenjski odzivi se najpogosteje pojavljajo pri mladostnikih v situacijah spletnega nasilja?

Želeli smo raziskati, kako bi se učenci počutili in odzvali, če bi se znašli v vlogi tistega, ki doživlja SN. Na podlagi preteklih raziskav smo pričakovali, da se bodo mladostniki na SN najpogosteje odzvali z jezo (npr. Aoyama idr., 2017; Balakrishnan, 2018; Heiman idr., 2019). V raziskavah

vedenjskih odzivov (Machackova idr., 2013; Šléglová in Černá, 2011) pa smo zasledili, da so s strani mladostnikov najpogosteje uporabljene tehnične strategije in iskanje socialne podpore, kar smo pričakovali tudi v naši raziskavi.

METODA

V raziskavi je sodelovalo 412 učencev zadnjega VIO iz 10 osnovnih šol iz Goriške in Obalno-kraške regije. Od tega je bilo 171 učencev 7. razreda (42 %), 120 učencev 8. razreda (29 %) in 121 učencev 9. razreda (29 %). V raziskavi so prevladovala dekleta (59 %).

Raziskava je zajemala kvantitativni in kvalitativni del. Najprej smo oblikovali spletni vprašalnik, katerega osrednji del predstavlja 10 scenarijev spletnega nasilja, vzetih iz instrumenta Scenariji medvrstniškega nasilja (angl. Bullying scenarios measure, Campbell idr., 2018). Vinjeta ali scenarij pomeni krajšo zgodbo z namišljenimi liki oziroma hipotetično situacijo, v našem primeru vezano na raziskovanje posameznih oblik spletnega nasilja. Scenariji spodbudijo udeleženca, da razmišlja, kaj bi sam naredil v taki situaciji, pri tem pa lahko odgovarja socialno manj zaželeno (Huang idr., 2020). Vinjete smo z dovoljenjem avtorice po standardnem postopku prevedli in priredili za uporabo v slovenskem prostoru. V vprašalniku so morali učenci pri vsaki vinjeti najprej presoditi, ali je opisana situacija primer spletnega nasilja ali ne (definicija SN ni bila podana), nato pa odgovoriti, kako bi se počutili in kaj bi naredili, če bi doživeli opisano situacijo. Pri slednjem so imeli vnaprej podane odgovore, ki smo jih oblikovali na podlagi prebrane literature, in možnost dopisa svojega odgovora pod kategorijo »drugo«. Učenci so vprašalnik izpolnjevali individualno, v računalniški učilnici, pod nadzorom raziskovalcev ali svetovalnih delavcev. Opisi vinjet so zapisani v Preglednici 1.

V kvalitativnem delu raziskave smo izvedli tri fokusne skupine, po eno iz vsakega razreda tretjega VIO. Vsi sodelujoči učenci ($N = 20$) v fokusnih skupinah so predhodno izpolnili spletni vprašalnik. Šlo je za polstrukturirane pogovore z vnaprej pripravljenimi vprašanji. Namen fokusnih skupin je bil pridobiti globlji vpogled v zaznave mladostnikov o SN. Podatkov kvalitativnega dela ne prikazujemo posebej, s primeri odgovorov udeležencev pa smo si pomagali pri razlagi dobljenih kvantitativnih rezultatov v razpravi.

Podatke celotne raziskave smo zbirali od sredine aprila do sredine junija 2022, nato pa jih analizirali s pomočjo programov Microsoft Excel in RStudio.

REZULTATI

Prepoznavanje spletnih situacij

Zanimalo nas je, ali bodo učenci pravilno prepoznali spletne situacije, ki opisujejo SN. Situacije, ki ne ustrezajo kriterijem SN in ga ne opisujejo, so v nadaljevanju poimenovali kot nevtralne situacije.

Iz Preglednice 1 je razvidno, da so učenci večinoma pravilno prepoznali, katere situacije so primeri spletnega nasilja in katere ne. Izmed 412 učencev, ki so sodelovali v raziskavi, je v povprečju 84 % učencev pravilno prepoznalo situacije, ki opisujejo SN, in 65 % učencev pravilno prepoznalo situacije, ki ga ne opisujejo. Pri prepoznavanju situacij, ki

► PREGLEDNICA 1: Prikaz pravilno prepoznanih spletnih situacij (N = 412)

Situacije spletnega nasilja (opisi)	Oblika SN	Pravilno prepoznana situacija	
		f	%
S1 - Nekatera dekleta so ustvarila spletno stran »Sovražimo Gajo«, kjer so objavljala nesramne šale, slike in neresnične govorice o Gaji. Norčevale so se iz njenih oblačil in pisale, da je neumna in grda.	očrnitev	367	89
S2 - Katja si je dopisovala z Manco in se pretvarjala, da je njena prijateljica. Postavila ji je veliko vprašanj, na katera je Manca odgovorila in z njo delila zelo osebne informacije. Katja je ta sporočila delila naprej z drugimi s komentarjem: »Manca je čudakinja.«	prevara	313	76
S7 - Jan je posnel skupino fantov, ki so pretepali Andreja, in posnetek objavil na YouTube. Ko je prišel Andrej naslednji dan v šolo, so se mu njegovi prijatelji posmehovali.	videoposnetek napada	361	88
S8 - Bor in njegovi prijatelji so ustvarili spletno stran o Žanu in objavljali različno vsebino o tem, kako ga oni in vsi ostali sovražijo.	očrnitev	371	90
S10 - Danijel nosi očala in jeclja. Maja večkrat kliče Danijela na njegov mobilni telefon, se pretvarja, da jeclja, nato pa prekine. Danijel se zaradi tega boji oglašati na telefon.	nadlegovanje	315	76
Skupaj		/	84
Nevtralne situacije		f	%
S3 - Lara in Ema sta se med seboj zapletli v spletni prepir, ki je postajal vedno bolj napet. Žaljiva sporočila so prihajala iz obeh strani.	/	206	50
S4 - Kristjan je računalniško obdelal Markovo fotografijo, tako da je Markovo glavo premaknil na sliko mačke. To sliko je nato naložil na svoj blog. Ko je Marko videl sliko, se mu je zdela zelo smešna.	/	303	74
S5 - Rebeka in njene prijateljice si med sabo pošiljajo zlobna/nesramna sporočila. Učitelj, ki to opazi, pošlje dekleta v pisarno k ravnatelju. Dekletom postane žal in se v joku pobotajo.	/	241	58
S6 - Matic po nesreči pošlje zaupno elektronsko sporočilo drugemu prijatelju.	/	342	83
S9 - Jasna je prejela sporočilo od prijatelja Aneja. Napisal ji je, da je neumna, ker je pozabila in po šoli ni prišla na dogovorjeno druženje z njim.	/	246	60
Skupaj		/	65

Opombe: Oznake S1, S2 itd. predstavljajo zaporedno številko situacije.; f – frekvence, % – odstotki.

ne opisujejo SN, so bili torej učenci manj skladni in so imeli pri presojanju več težav. Izmed vseh situacij je bila najbolj prepoznana osma situacija, kjer je 90 % učencev pravilno ugotovilo, da gre za SN oziroma očrnitev, najslabše prepoznana pa tretja situacija, kjer je samo polovica učencev pravilno zaključila, da ne gre za SN.

Čustveni odzivi po spletnem nasilju

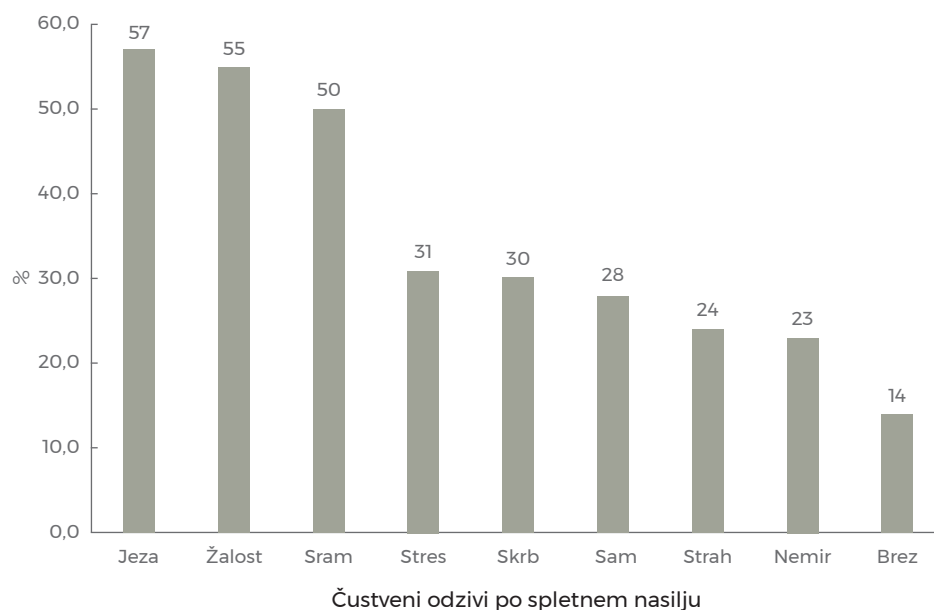
Preverili smo, kako bi se učenci počutili v vlogi tistega, ki doživlja SN.

Kljub temu da mladostniki v različnih spletnih situacijah občutijo veliko raznolikih čustev, je v povprečju v situacijah SN (Slika 1) največ učencev poročalo, da bi občutili jezo

(57 %), žalost (55 %) in sram (50 %). Samo 24 % učencev bi se na SN odzvalo s strahom, 14 % učencev pa se doživljanje SN ne bi dotaknilo. Med odgovori učencev, ki so dodatno zapisali svoje odzive na SN, se pojavljajo občutki razočaranja, nepravčnosti, obupanosti, krivde, živčnosti, nespoštovanja in izdaje. Nekateri so zapisali, da bi se začeli zapirati vase, strah bi jih bilo iti v javnost, zbežali bi iz šole ali imeli samomorilne misli.

Vedenjski odzivi po spletnem nasilju

Nazadnje nas je zanimalo, kakšne strategije spoprijemanja bi učenci izbrali v različnih spletnih situacijah oziroma kakšni bi bili njihovi vedenjski odzivi po SN. Za boljšo preglednost in lažjo interpretacijo smo postavke združili v

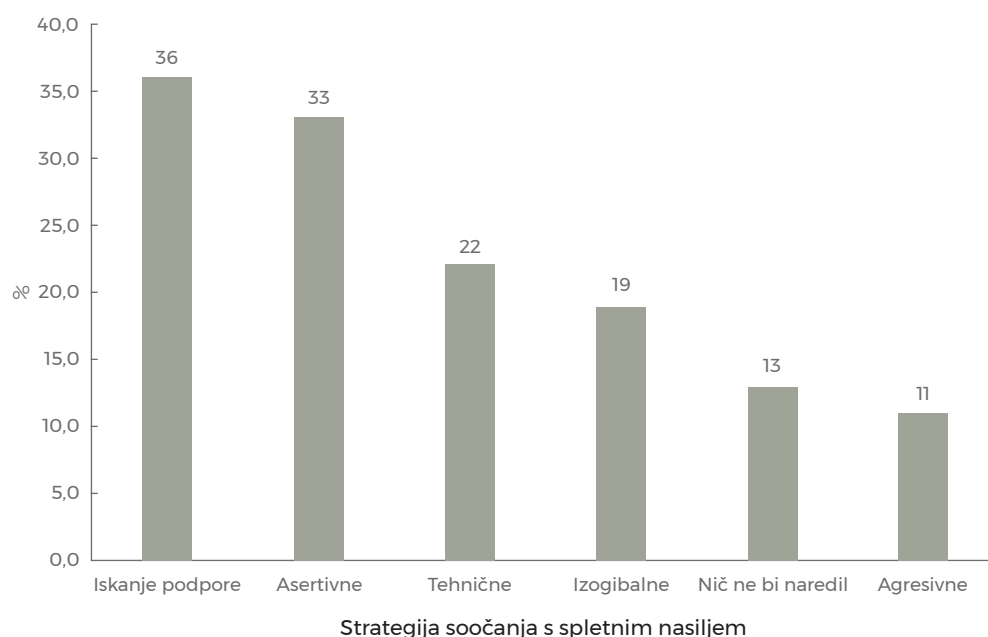

► SLIKA 1: Prikaz deleža učencev glede na čustvene odzive po SN

šest kategorij. Prva kategorija je »Brez odziva« (»Nič ne bi naredil.«), druga zajema izogibalne odzive (»Dogodek bi poskušal ignorirati.«, »Izogibal bi se osebi, ki izvaja nasilje, tako da bi se odjavil iz spletne strani, kjer nasilje poteka.«, »Izogibal bi se šoli.«), tretja asertivne odzive (»Rekel bi osebi, ki izvaja nasilje, naj neha.«, »Branil bi se.«, »Postavil bi se zase na miren, nenasilen način.«), četrta agresivne (»Nasilno bi se odzval nazaj.«, »Maščeval bi se osebi, ki izvaja nasilje.«, »Začel bi izvajati spletno nasilje nad drugimi.«), peta tehnične (»Začasno bi prenehal uporabljati internet ali socialna omrežja.«, »Blokiral bi osebo, ki izvaja nasilje, in izbrisal njena sporočila/komentarje, če bi lahko.«) in šesta kategorija pred-

stavlja iskanje podpore (»O dogodku bi povedal prijatelju/roditelju/učitelju ali šolskemu svetovalnemu delavcu.«).

Na Sliki 2 vidimo, da bi se učenci v povprečju odzvali na SN z iskanjem podpore (36 %) in uporabo asertivnih strategij (33 %), kjer je bil najpogosteje izbran odgovor: »Rekel bi osebi, ki izvaja nasilje, naj neha.« Pri iskanju podpore je bil najpogosteje izbran odgovor, da bi o dogodku poročali staršem (45 %), nato prijateljem (37 %) in v manjši meri učiteljem ali šolskim svetovalnim delavcem (26 %). Del učencev bi se na situacije SN odzval s tehničnimi strategijami, npr. blokiranjem osebe, ki izvaja nasilje, in brisanjem njenih sporočil ali komentarjev. V manjši meri bi se učenci

► SLIKA 2: Prikaz deleža učencev glede na izbrane strategije spoprijemanja s SN

na situacije SN odzvali z uporabo izogibalnih strategij (19 %), pri čemer so najpogostejše poročali o tem, da bi poskušali dogodek ignorirati. 13 % učencev je poročalo, da ob doživljanju SN ne bi naredili nič. Najredkeje izbrana je bila uporaba agresivnih strategij, pri čemer so učenci najpogostejše poročali, da bi se maščevali izvajalcu nasilja.

RAZPRAVA

Namen raziskave je bil preučiti razumevanje koncepta spletnega nasilja in odzive nanj s perspektive učencev 7., 8. in 9. razreda osnovne šole.

Prepoznavanje in opredelitev spletnega nasilja

Prvo raziskovalno vprašanje je bilo, ali bodo učenci večinoma pravilno prepoznali situacije, ki opisujejo SN, in katere kriterije bodo pri tem upoštevali. Učenci niso imeli podane definicije SN, kar pomeni, da so se odločali na podlagi lastnega razumevanja SN in subjektivnih kriterijev. Izkazalo se je, da večinoma pravilno prepoznajo različne spletne situacije, pri čemer je povprečno 84 % učencev pravilno prepoznalo situacije SN in 65 % učencev pravilno prepoznalo situacije, ki niso primeri SN. Učenci torej bolj uspešno presojaajo o situacijah SN, nekoliko več težav imajo pri presojanju nevtralnih situacij. Nevtralne situacije so opisovale različna spletna vedenja, ki niso ustrezala kriterijem SN, kot so spletni prepri in žaljiva sporočila med enakovrednimi osebami, nenamerno posredovanje zaupnega sporočila itd. Največ težav pri presojanju so imeli pri situaciji, ki je opisovala spletni prepri in žaljiva sporočila med dvema enakovrednima osebama. Kar 50 % učencev je zmotno mislilo, da gre za primer SN. Razlog je lahko v tem, da je bila situacija zanje premalo jasna in niso razumeli, ali gre za enakovredne člane, kar so nekateri omenili v fokusnih skupinah. Povprečno je 35 % učencev napačno presodilo, da scenarij opisuje SN, ko ga v resnici ni. To kaže na to, da **ima približno tretjina učencev težave z razlikovanjem med dokaj običajnimi medvrstniškimi konflikti in SN. To se je potrdilo tudi v fokusnih skupinah, saj sploh mlajši učenci pogosto razumejo spletni prepri med prijatelji kot obliko SN** (npr. »Da se skregaš s prijateljem in te blokira na vseh straneh.«).

Ugotovitve v fokusnih skupinah nakazujejo na to, da učenci pri presojanju o SN okvirno upoštevajo kriterije za tradicionalne oblike MVN, na kar opozarjajo tudi druge raziskave (npr. Cuadrado-Gordillo in Fernandez-Antelo, 2016; Menesini idr., 2012; Naruskov idr., 2012). Kot SN pogosto obravnavajo neprimerno vedenje, ki se večkrat ponovi (kriterij ponovitve), je bilo namerno (kriterij namernosti) in pri katerem je ena oseba prizadeta, šibkejša oz. v vlogi »žrtve« (kriterij neravnovesja moči). Kljub temu pa presojanje učencev ni le črno-belo, temveč bolj poglobljeno in celostno. Npr. če gre za enkratno objavo sramotilnega videoposnetka na družbenih omrežjih, to razumejo kot SN, ker lahko drugi ljudje posnetek posredujejo naprej. Po drugi strani če nekdo enkrat napiše žaljiv komentar, to razumejo le kot njegovo mnenje, ki postane SN šele, ko se večkrat ponavlja. Vidik ponovitve je ključen tudi pri iskanju pomoči, saj so nekateri izpostavili, da bi o dogodku poročali le, ko bi se ta večkrat ponovil (»Če samo enkrat nekaj naredi, ga ne moreš zatožiti. Po navadi počakaš, da se večkrat zgodi in potem lahko nekemu poveš, da lahko nekaj naredijo.«).

Kot so povedali v fokusnih skupinah, jim je pri presojanju o SN še bolj pomembna perspektiva oziroma odziv osebe, ki nasilje doživlja (skladno z Berne idr., 2013; Dredge idr., 2014; Naruskov idr., 2012). Če je bila oseba prizadeta, užaljena ali ogrožena, potem je po mnenju učencev šlo za primer SN (npr. »Če se udeleženec spletnega nasilja ne bi počutil v redu, bi se počutil neprijetno, potem bi šlo za situacijo spletnega nasilja.«). Če pa se je oseba npr. dogodku smejala in ga ni vzela resno, je bil lahko to znak, da ne gre za SN. To se kaže tudi v primeru nenamerno storjenega dejanja, ki je po mnenju nekaterih učencev lahko SN, če se zdi vpleteni osebi to žaljivo in jo je prizadelo. V določenih spletnih scenarijih informacije o odzivu osebe, ki doživlja situacijo, ni bilo, zato so učenci lahko imeli težave pri presojanju, ali gre za SN ali ne.

Razumevanje SN in upoštevanje tradicionalnih kriterijev je torej pri učencih precej odvisno od odziva osebe, ki nasilje doživlja, in od značilnosti situacije (za kakšno obliko nasilnega vedenja gre, kako resno je, kako je bila škoda storjena ter kdo jo je povzročil).

Čustveni odzivi po spletnem nasilju

Rezultati so pokazali, da učenci v situacijah SN najpogostejše občutijo jezo (57 %), sledita ji žalost (55 %) in sram (50 %). O tovrstnih občutkih so poročali tudi učenci v vseh fokusnih skupinah (npr. »Lahko občutiš jezo nase, ker nisi prej pomislil, kaj se bo zgodilo, in na izvajalca.«). Da je jeza najpogostejši čustveni odziv mladostnikov pri doživljanju spletnega in tradicionalnega MVN, so ugotovili tudi številni drugi raziskovalci (npr. Aoyama idr., 2017; Aricak idr., 2008; Balakrishnan, 2018; Heiman idr., 2019; Ortega idr., 2012). Iz socialno-funkcionalistične perspektive čustev je jeza odziv na negativno vedenje in neupoštevanje osebnih pravic posameznika, katere namen je aktivacija k iskanju rešitev (Hutcherson in Gross, 2011; Rozin idr., 1999). Kakršno koli obliko MVN lahko razumemo kot hudo kršenje naših osebnih svoboščin in pravic po varnosti in spoštovanju, zato je jeza smiselni odziv. Prav tako je smiselni občutek žalosti, ki se pojavi kot odziv na zaznano izgubo, ki je lahko v primeru SN vezana na ugled, socialni status, občutek lastne vrednosti. Nekoliko nepričakovani rezultati se pojavljajo pri doživljanju sramu, ki je bilo na tretjem mestu najpogostejše poročanih odzivov učencev. Ortega idr. (2009; 2012) so izpostavili, da je občutek sramu redko naveden čustveni odziv mladostnikov po SN. Razlog naj bi bil v tem, da se prek spleta počutijo bolj varni, ker niso neposredno soočeni z izvajalcem nasilja, prav tako ne vidijo reakcij opazovalcev in imajo občutek večje anonimnosti, sploh če se SN dogaja prek zasebnih komunikacijskih kanalov, kot so privatni klepeti ali e-pošta. Možno je, da je do neskladja z našimi rezultati prišlo zato, ker je večina opisanih situacij SN v naši raziskavi javnih, kar sproži večji negativni čustveni odziv, predvsem v smislu intenzivnejšega doživljanja žalosti in sramu (Aoyama idr., 2017) zaradi večjega potencialnega občinstva in negativnega vpliva na ugled osebe, ki nasilje doživlja.

Vedenjski odzivi po spletnem nasilju

Nazadnje smo preučili tudi vedenjske odzive učencev oziroma njihove strategije spoprijemanja s SN. Predvidevali smo, da bodo učenci najpogostejše poročali o uporabi tehničnih strategij in strategij iskanja podpore, kot se je to izkazalo v drugih raziskavah (npr. Aricak idr.,

2008; Machackova idr., 2013; Šléglová in Černá, 2011). Izkazalo se je, da bi se učenci v naši raziskavi v situacijah SN najpogosteje usmerili k iskanju podpore (36 %) in uporabi asertivnih strategij (33 %). Tehnične strategije so po pogostosti uporabe na tretjem mestu, saj bi jih po SN v povprečju uporabilo 22 % učencev. Kljub temu pa so učenci v fokusnih skupinah kot najpogostejši odziv omenili ravno iskanje podpore in uporabo tehničnih strategij (npr. »Izvajalca nasilja bi blokirali/prijavili/izbrisali njegove komentarje in sporočila.«), kar je skladno z našimi predvidevanji. Prav ti dve vrsti strategij sta bili tako s strani naših učencev kot tudi s strani starejših mladostnikov (Machackova idr., 2013) zaznani kot najbolj učinkoviti pri zaustavljanju SN. Kot že omenjeno se strategije spoprijemanja med raziskavami razlikujejo oziroma jih raziskovalci opredeljujejo različno, kar otežuje primerjavo dobljenih ugotovitev. Na splošno lahko vedenjske odzive naših učencev po SN ocenimo kot dobro prilagojene, saj učenci najpogosteje poročajo o uporabi aktivnih strategij soočanja (skladno z Aricak idr., 2008; Jacobs idr., 2015; Kowalski idr., 2012).

Najpogostejši vedenjski odziv učencev je bil torej iskanje podpore. V pogovorih v fokusnih skupinah smo ugotovili, da bi učenci po dogodku SN najprej poročali vrstnikom oziroma prijateljem, šele nato pa staršem, kar zelo skladno z dognanji predhodnih raziskav (npr. Aricak idr., 2008; Dennehy idr., 2020; Heiman idr., 2019; Jacobs idr., 2015; Li, 2010). Kot razloge za to učenci navajajo strah pred reakcijo, nerazumevanjem oziroma neznanjem staršev ter morebitno kaznijo, povezano z odvzemom elektronskih naprav. Vendar pa rezultati vprašalnika kažejo, da bi o situacijah SN v povprečju pogosteje poročali staršem (45 %) kot prijateljem (37 %). Razlog je verjetno povezan z višje zaznano resnostjo navedenih situacij. Učenci so v fokusnih skupinah namreč omenili, da bi se na starše pogosteje obrnili v primeru resnejših oblik nasilja. Le v manjši meri bi se učenci po podporo usmerili k učiteljem in drugim pedagoškim delavcem, saj menijo, da učiteljev ne zanima dogajanje zunaj šole in da v zvezi s SN ne bi mogli ničesar ukreniti. Učenci so pojasnili še, da po poročanju učiteljem pogosto ne pride do ukrepanja, kar je žal skladno s poročanji mladostnikov v drugih raziskavah (npr. Li, 2010; Slonje in Smith, 2008; Šléglová in Černá, 2011). Raje kot na učitelje bi se učenci po pomoč in podporo obrnili na šolske svetovalne delavce. Ne glede na to, da je številne učence strah ali sram povedati odraslemu, se kljub temu večina za to odloči, saj se zavedajo, da to pomaga pri zaustavitvi nasilja (npr.: »Povedal bi odraslemu, ker če ne, se lahko stopnjuje in nadaljuje, sam pa ne veš, kako ukrepati, in postaneš žalosten.«).

OMEJITVE IN UPORABNA VREDNOST RAZISKAVE

Omejitve se nanašajo predvsem na metodo raziskave. Scenarije MVN (Campbell idr., 2018) smo sami prevedli ter priredili za uporabo, pri čemer smo se zanašali na ustrezno veljavnost iz originalnega pripomočka. Šlo je tudi za samoporočanje učencev, ki je subjektivno in temelji na sposobnosti uvida v lastno doživljanje, poleg tega so se bili učenci različno sposobni živeti v opisano situacijo, kar je lahko vplivalo na njihove odgovore.

Kljub temu smo v raziskavi prišli do uporabnih zaključkov. Ugotovitve so pridobljene tako s kvalitativnega kot kvantitativnega vidika, kar omogoča celostnejši in bolj poglobljen vpogled v razumevanje samega pojava. Preučevanje zaznav mladostnikov o SN lahko predstavlja podlago za oblikovanje enotne definicije SN (Menin idr., 2021). To je prva raziskava v Sloveniji, ki se prek uporabe spletnih scenarijev usmerja na prepoznavanje pojava in osvetljuje posledice SN pri osnovnošolcih. Na podlagi mladostnikovih čustvenih in vedenjskih odzivov lahko sklepamo, v katerih situacijah ti potrebujejo največ podpore in pomoči ter te ugotovitve uporabimo pri svetovalnem in preventivnem delu z njimi. Ugotovitve lahko služijo tudi kot podlaga za oblikovanje učinkovitih ciljno usmerjenih intervencijskih programov, usmerjenih na obvladovanje konfliktnih situacij in uravnavanje čustev, predvsem jeze, ki lahko vodi do agresivnih odzivov, maščevanja in tudi izvajanja SN nad drugimi.

SKLEP

V raziskavi smo ugotovili, da učenci na splošno razumejo koncept SN in večinoma pravilno prepoznajo situacije, kjer gre za SN. Vendar pa približno tretjina učencev še vedno težko razlikuje med medvrstniškimi konflikti in spletnim nasiljem. Razlog je lahko tudi v tem, da se pri presojanju o SN zelo opirajo na reakcijo oziroma perspektivo osebe, ki situacijo doživlja. Mladostnike je zato treba poučiti o tem, da reakcija (vedenje) ni vedno skladna z občutki, torej tudi če se nekdo smeji, še ne pomeni, da ni prizadet oziroma da je izvajalčevo vedenje primerno, in obratno; če je nekdo prizadet, še ne pomeni, da gre za nasilje. **Ugotovili smo, da bi doživljanje SN pri učencih povzročilo močan čustveni odziv, sploh v smislu občutkov jeze in žalosti, na nasilje pa bi se učenci odzvali predvsem z iskanjem podpore in postavljanjem zase na asertiven način. Zato je pomembno, da smo tako pedagoški delavci kot starši pozorni na psihosocialno počutje otrok, da jim pomagamo razumeti njihove odzive ter jih spodbujamo, da jih izrazijo na primeren način.**

VIRI IN LITERATURA

Agatston, P. W., Kowalski, R., in Limber, S. (2007). Students' Perspectives on Cyber Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 59-60. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.09.003>

Aoyama, I., Yanagida, T., in Wright, M. F. (2017). Emotional responses to bullying among Japanese adolescents: Gender, context, and incidence visibility. *International Journal of School & Educational Psychology*, 6(2), 90-98. <https://doi.org/10.1080/21683603.2017.1291388>

Aricak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoglu, A., Saribeyoglu, S., Ciplak, S., Yilmaz, N., in Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish Adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 253-261. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.0016>

Balakrishnan, V. (2018). Actions, emotional reactions and cyberbullying - From the lens of bullies, victims, bully-victims and bystanders among Malaysian young adults. *Telematics and Informatics*, 35(5), 1190-1200. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2018.02.002>

Berne, S., Frisén, A., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Naruskov, K., Luik, P., ..., in Zukauskienė, R. (2013). Cyberbullying assessment instruments: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 18(2), 320-334. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.11.022>

Campbell, M., Whiteford, C., in Hooijer, J. (2018). Teachers' and parents' understanding of traditional and cyberbullying. *Journal of School Violence*, 18(3), 388-402. <https://doi.org/10.1080/15388220.2018.1507826>

Cuadrado-Gordillo, I., in Fernández-Antelo, I. (2016). Adolescents' perception of the characterizing dimensions of cyberbullying: Differentiation between bullies' and victims' perceptions. *Computers in Human Behavior*, 55, 653-663. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.10.005>

Dehue, F., Bolman, C., in Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' Experiences and Parental Perception. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 217-223. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.0008>

Dennehy, R., Meaney, S., Walsh, K. A., Sinnott, C., Cronin, M., in Arensman, E. (2020). Young people's conceptualizations of the nature of cyberbullying: A systematic review and synthesis of qualitative research. *Aggression and Violent Behavior*, 51, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101379>

Dredge, R., Gleeson, J., in de la Piedad Garcia, X. (2014). Cyberbullying in social networking sites: An adolescent victim's perspective. *Computers in Human Behavior*, 36, 13-20. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.03.026>

Erişti, B., in Akbulut, Y. (2017). Reactions to cyberbullying among high school and university students. *The Social Science Journal*, 56(1), 10-20. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2018.06.002>

Evangelio, C., Rodríguez-González, P., Fernández-Río, J., in Gonzalez-Villora, S. (2022). Cyberbullying in elementary and middle school students: A systematic review. *Computers & Education*, 176, 104356. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104356>

Giménez Gualdo, A. M., Hunter, S. C., Durkin, K., Arnaiz, P., in Maquilón, J. J. (2015). The emotional impact of cyberbullying: Differences in perceptions and experiences as a function of role. *Computers & Education*, 82, 228-235. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.11.013>

Heiman, T., Olenik-Shemesh, D., in Frank, G. (2019). Patterns of Coping With Cyberbullying: Emotional, Behavioral, and Strategic Coping Reactions Among

Middle School Students. *Violence and Victims*, 34(1), 28-45. <https://connect.springerpub.com/content/sgrvw/34/1/28>

Huang, C. L., Zhang, S., in Yang, S. C. (2020). How students react to different cyberbullying events: Past experience, judgment, perceived seriousness, helping behavior and the effect of online disinhibition. *Computers in Human Behavior*, 110, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106338>

Hutcherson, C. A., in Gross, J. J. (2011). The moral emotions: A social-functionalist account of anger, disgust, and contempt. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(4), 719-737. <https://doi.org/10.1037/a0022408>

Jacobs, N., Goossens, L., Dehue, F., Völlink, T., in Lechner, L. (2015). Dutch cyberbullying victims' experiences, perceptions, attitudes and motivations related to (coping with) cyberbullying: Focus group interviews. *Societies*, 5(1), 43-64. <https://doi.org/10.3390/soc5010043>

Kofoed, J., in Staksrud, E. (2018). 'We always torment different people, so by definition, we are no bullies': The problem of definitions in cyberbullying research. *New Media & Society*, 21(4), 1006-1020. <https://doi.org/10.1177/1461444818810026>

Kowalski, R. M., in Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 22-30. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.017>

Kowalski, R. M., Limber, S. P., in Agatston, P. W. (2012). *Cyberbullying: Bullying in the Digital Age* (2nd ed.). Wiley-Blackwell. https://books.google.si/books?id=26u_2BbA_74C

Li, Q. (2006). Cyberbullying in Schools. *School Psychology International*, 27(2), 157-170. <https://doi.org/10.1177/0143034306064547>

Li, Q. (2010). Cyberbullying in High Schools: A Study of Students' Behaviors and Beliefs about This New Phenomenon. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 19(4), 372-392. <https://doi.org/10.1080/10926771003788979>

Machackova, H., Cerna, A., Sevcikova, A., Dedkova, L., in Daneback, K. (2013). Effectiveness of coping strategies for victims of cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 7(3). <https://doi.org/10.5817/cp2013-3-5>

Menesini, E., Nocentini, A., Palladino, B. E., Frisén, A., Berne, S., Ortega-Ruiz, R., ..., in Smith, P. K. (2012). Cyberbullying definition among adolescents: A comparison across six european countries. *cyberpsychology. Behavior and Social Networking*, 15(9), 455-463. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0040>

Menin, D., Guarini, A., Mameli, C., Skrzypiec, G., in Brighi, A. (2021). Was that (cyber)bullying? Investigating the operational definitions of bullying and cyberbullying from adolescents' perspective. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 21(2), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2021.100221>

Mishna, F., Cook, C., Gadalla, T., Daciuk, J., in Solomon, S. (2010). Cyber bullying behaviors among middle and high school students. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(3), 362-374. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01040.x>

Monks, C. P., Robinson, S., in Worlidge, P. (2012). The emergence of cyberbullying: A survey of primary school pupils' perceptions and experiences. *School Psychology International*, 33(5), 477-491. <https://doi.org/10.1177/0143034312445242>

Naruskov, K., Luik, P., Nocentini, A., in Menesini, E. (2012). Estonian students' perception and definition of cyberbullying. *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences*, 16(4), 323-343. <https://doi.org/10.3176/tr.2012.4.02>

Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Ortega, R., in Menesini, E. (2010). Cyberbullying: Labels, behaviours and definition in three european countries. *Australian Journal of Guidance & Counselling*, 20(2), 129-142.

Olweus, D. (2013). School bullying: Development and some important challenges. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9(1), 751-780. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185516>

Ortega, R., Elipse, P., Mora-Merchan, J. A., Calmaestra, J., in Vega, E. (2009). The emotional impact on victims of traditional bullying and cyberbullying. *Journal of Psychology*, 217(4), 197-204. <https://econtent.hogrefe.com/doi/10.1027/0044-3409.217.4.197>

Ortega, R., Elipse, P., Mora-Merchán, J. A., Genta, M. L., Brighi, A., Guarini, A., ..., in Tippet, N. (2012). The Emotional Impact of Bullying and Cyberbullying on Victims: A European Cross-National Study. *Aggressive Behavior*, 38(5), 342-356. <https://doi.org/10.1002/ab.21440>

Pečjak, S., Pirc, T., in Košir, K. (2021). *Medvrstniško nasilje v šoli - druga izdaja*. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Rozin, P., Lowery, L., Imada, S., in Haidt, J. (1999). The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity). *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 574-586. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.4.574>

Sabella, R. A., Patchin, J. W., in Hinduja, S. (2013). Cyberbullying myths and realities. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2703-2711. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.06.040>

Slonje, R., in Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49(2), 147-154. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2007.00611.x>

Šléglová, V., in Černá, A. (2011). Cyberbullying in Adolescent Victims: Perception and Coping. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 5(2).

Vandebosch, H., in Van Cleemput, K. (2008). Defining cyberbullying: A qualitative research into the perceptions of youngsters. *CyberPsychology & Behavior*, 11(4), 499-503. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.0042>

Wright, V. H., Burnham, J. J., Inman, C. T., in Ogorchock, H. N. (2009). Cyberbullying: Using virtual scenarios to educate and raise awareness. *Journal of Computing in Teacher Education*, 26(1), 35-42.

Wright, M. F., Yanagida, T., Aoyama, I., Ševčíková, A., Macháčková, H., Dědková, L., ..., in Shu, C. (2017). Differences in severity and emotions for public and private face-to-face and cyber victimization across six countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(8), 1216-1229. <https://doi.org/10.1177/0022022116675413>

Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Champaign, IL: Research Press. <https://books.google.si/books?id=VyTdG2BTn4C>